

Др РАДОЈЕ ПАЈОВИЋ

О УЗРОЦИМА РАСПАДА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

На почетку би ваљало разјаснити – о којој је Југославији ријеч: тзв. првој – краљевској, другој – тзв. авнојевској или трећој – СРЈ, којој би прикладније било име које ће обиљежити државну заједницу Србије и Црне Горе. Када је ријеч о Југославији као научној – историографској теми, природно би било очекивати да је ријеч о Југославији од Триглава до Ђевђелије, што укључује и први дио наслова мојег саопштења – о узроцима распада Југославије. Други дио наслова моје теме – о њеним перспективама упућује на тзв. трећу Југославију, тј. заједницу Србије и Црне Горе. Ипак је то двоје тешко раздвојити, па треба очекивати да се о оба проблема понешто каже. С обзиром на ограничено вријеме и несумњиву сложеност теме, природно је очекивати да су и моје претензије ограничене, а могућности скучене; због тога сам принуђен да више пажње посветим државној заједници Србије и Црне Горе.

Гледано на Југославију у цјелини, три су преломна момента, која су одлучивала о њеној судбини. То су: први, Први свјетски рат и посебно 1918–1921. година; други, Други свјетски рат и стварање Југославије на авнојевским принципима и, трећи, догађаји 1988–1992. године, који су означили распад условно речено велике Југославије и конституисање ове данашње – скраћене.

Идеја о југословенској заједници стара је неколико стољећа и допире чак до XIV вијека. Идеја о стварању државне заједнице Србије и Црне Горе млађег је датума и стара је око једно и по стољеће. Ипак, конкретни кораци у том погледу могу се пратити од 23. септембра 1866. када су кнежеви Србије и Црне Горе Михаило Обреновић и Никола Петровић потписали Уговор са циљем да раде на ослобођењу српског народа испод турске власти и на његовом уједињењу. Књаз Никола се

обавезао да под одређеним условима придружи Црну Гору српској држави, при чему ће "народ Црне Горе" уживати иста права као и српски народ. Послије смрти књаза Михаила као да се на тај Уговор заборавило. У ствари, од тада па до Првог свјетског рата, односи између Србије и Црне Горе, а повремено и идеје о њиховом уједињењу, биће оптерећени бројним неспоразумима и неповјерењем међу владајућим круговима ове двије државе, нарочито међу њиховим династијама, који су се повремено претварали у непријатељства, која су доводила и до прекида дипломатских односа.

Тек после Првог балканског рата, односно уочи Првог свјетског рата поново оживљавају идеје о стварању заједничке државе, заправо о стварању савеза држава Србије и Црне Горе. Тако се, на примјер, предсједник црногорске владе сердар Јанко Вукотић (септ. 1913) залагао да се између Србије и Црне Горе створи војна, дипломатска и економска унија.

Народна странка (тзв. Клубаши, заступали просрпску оријентацију) залагала се за војну, финансијску и дипломатску заједницу са Србијом.

Праваши (Црногорска странка) залагала се за царинску, војну и дипломатску унију (фебр. 1914).

Краљ Никола се, као и Народна странка, залагао за војну, дипломатску и финансијску унију (марта 1914).

У Србији се на то питање гледало битно другачије. Сви српски државници, политичари и интелектуалци који су се тим питањем бавили, осим Светозара Марковића и социјалдемократа око Димитрија Туцовића, сматрали су да заједничка држава између Србије и Црне Горе може да се створи само простим припајањем Црне Горе Србији.

Додуше, Светозар Марковић је имао у виду трочлану државну заједницу – Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Он је писао: "По свом економском и друштвеном развоју и по свести о самоуправи Црна Гора се сасвим разликује од Србије... Много корисније за развој так је савезно устројство, где би сваки од ова три главна дела имао своје самостално унутарње уређење и где би се самостално развијао."

Димитрије Туцовић и Српска социјалдемократска странка (Душан Поповић, Радован Драговић, Триша Кацлеровић и др.) сматрали су као оптимално рјешење стварање балканске федерације, гдје би све балканске земље имале своје мјесто, па, разумије се, и Црна Гора.

Занимљиво је виђење уније између Србије и Црне Горе од стране Николе Пашића. Он је у почетку сматрао да би основица договора у вези са унијом Србије и Црне Горе требало да буде: "Потпуна равноправност обе државе, гаранција независности обе династије и обе државе, из много разлога унутрашњих и спољашњих...". У пракси Никола Пашић је радио потпуно супротно од овог става. Он је заправо био

главни протагониста простог присаједињења Црне Горе Србији, 1918. године.

У току Првог свјетског рата то питање се практично покреће тек у емиграцији, после повлачења српске владе и одласка у иностранство краља Николе и његове владе. Планови краља Николе и његове владе били су практично "мртво слово на папиру", а вријеме не дозвољава да се то детаљније образлаже. Српска влада преузима одлучујућу улогу. Крфска декларација 1917. године доноси се иза леђа ЦГ. Подгоричка скупштина изведена је по сценарију српске владе, чиме је извршено просто припајање Црне Горе Србији, без икаквих услова, не само недемократски него и нелегално и нелегитимно. Црна Гора је практично представљала један српски округ. Код извршене регионализације државе, најприје на области, а затим на бановине, Црна Гора доживљава економски суноврат и постаје најнеразвијенија покрајина у Југославији. Од ратних репарација које су јој додијељене ЦГ добија мање од 1%. У погледу инвестираног капитала на динар уложен у ЦГ, по глави становника у Србију се улаже 10 динара, па је однос Црне Горе и Србије у том погледу 1:200. Донекле стање илуструје и број министара. Од 916 министара колико се промијенило у разним југословенским владама између два свјетска рата Црна Гора је имала 4 министра, од којих су два била без портфеља, а један је био министар спорта.

Главни чвор свим неспоразумима и сукобима у краљевској Југославији видим у Видовданском уставу. На конференцији између српске владе и Југословенског одбора донесена је Изјава, тзв. Крфска декларација (20. јула 1917), у којој се са задовољством прихвата начело слободног самоопредељења народа, као основни принцип новог међународног поретка. Одлучено је да државни амблеми буду састављени из посебних амблема југословенских народа (Срба, Хрвата и Словенаца). Такође, српска, хрватска и словеначка застава су равноправне и могу се истицати и слободно употребљавати у свим приликама. Сва три народа: Срби, Хрвати и Словенци потпуно су равноправни на цијелој територији Југославије. Ћирилица и латиница су потпуно равноправне. Православна, римокатоличка и исламска вјероисповијест признају се као равноправне и вршиће се слободно и јавно. Сви грађани (држављани) су равноправни пред законом. Изборно право је једнако и опште и вршиће се непосредним и јавним гласањем. Устав ће сваком народу дати могућност да развија своје посебне енергије у самоуправним јединицама, обиљеженим природним, социјалним и економским приликама. И као посљедње, али веома важно, Устав се има примити, у цјелини, у Уставотворној скупштини бројно квалификованом већином. У стварности највише ствари нијесу реализоване. На бази Крфске декларације први предсједник Краљевине СХС, Стојан Протић, сачинио је устав на федеративном принципу, али од тога није би-

ло ништа. Стојан Протић је морао дати оставку, а устав је био унитаристички – централистички. И, што је посебно важно, на Уставотворној скупштини централистички тзв. Видовдански устав није могао да добије ни просту већину. Од 420 посланика за устав су гласали само посланици Демократске (93) и Радикалске (92) странке са укупно 185 гласова. Тек накнадно, разним махинацијама је придобијено 30 гласова од Словеначке кметијске странке и организације турске мањине "Цемијет".

Видовдански устав је озаконио начело државног унитарима и централизма. Он је означио крај историјским и националним компонентама у уређењу државе. По уставу влада је одговарала краљу и од њега је зависила. Видовдански устав је прокламовао грађанске слободе, гарантовао лична и породична права грађана. А само 33 дана касније донесен је Закон о заштити јавне безбједности и поретка у држави, којим је КПЈ, трећа по заступљености парламентарна партија (58 посланика), отјерана у илегалност, а десет дана касније, након краљевог државног удара, тај је закон проширен на све политичке партије. Донесени су и други закони диктатуре, којима су коначно ограничене грађанске и друге слободе.

Други свјетски рат, односно ослободилачки рат југословенских народа, и револуција исправили су основне неправде Краљевине Југославије и инаугурисали знатно праведнији друштвени систем и друштвене односе. Конституисана је равноправна заједница југословенских народа на федеративној основи. Националним мањинама је обезбијеђена равноправност. Авнојевски принципи за дуго времена били су узор у свијету у смислу начина конституисања вишенационалне државе. Авнојевски принципи су озаконили ослободилачку и револуционарну праксу, гдје је сваки југословенски народ имао своје националне институције, земаљске (националне) одборе, главне штабове, националне политичке организације. Фактички, авнојевски принципи су инаугурисали у значајној мјери конфедералне односе. Међутим, још крајем рата укинута су главни штабови, што је значило и укидање националне војске у лицу партизанских одреда. Послије ослобођења, републике су у ствари изгубиле статус који су им озаконили авнојевски принципи. Та пракса је крајем шездесетих година у извјесној мјери промијењена, да би нови устав из 1974. године поново увео конфедералне односе – увео територијалну одбрану, народне банке и многе друге самоуправне организације. Међутим, у пракси су вулгаризовани многи конфедерални принципи. Ојачале су републичке бирократије, испарцелисано тржиште, уведена тзв. договорна економија. Но, ти односи су некако регулисани ауторитетом вође револуције легендарног Јосипа Броза Тита. И поред свих проблема, тзв. авнојевска Југославија се развила до неслућених размјера. У односу на предратну Југосла-

вију развитак се мјерио хиљадама процената. Црна Гора, на примјер, 1971. у односу на 1941. била је развијенија 7000%, или 70 пута.

Међутим, од краја шездесетих година у неким републикама развио се национализам и национално великодржавље великих размјера. У приличној мјери то је омело и друштвене реформе. Послије Титове смрти негативни процеси су кулминирали и довели су до распада Југославије као државе. Нема времена да се у овом кратком резимеу иде у потпунију елаборацију. О томе има и значајне литературе, нарочито мемоарске, на основу које се може пратити суноврат Југославије. Најважније узроке видим у домаћем – републичком естаблишменту, а никако у међународној завјери. Додуше, међународни фактори на југословенску кризу имали су такође утицаја.

Како даље? Нова држава СРЈ егзистира шест година, али никако да се стабилизује. Неке болести старе више од једног вијека поново су се појавиле. Неки великодржавни пројекти поново су у игри. Заборавља се да су такви процеси завршени са XIX вијеком. Нећу да говорим ни о неусклађеностима републичких устава са савезним, ни о савезним институцијама, које су, изгледа, формиране само да дисциплинују мању републику. О томе у посљедње вријеме има веома озбиљних анализа и студија.

Овом приликом, за крај, желио бих само да подсјетим на судбину двочланих федерација кроз историју. Изгледа да двочлане федерације, чак и тамо гдје су чланице готово истог реда величине, нијесу имале срећу. Такве федерације су биле Аустро–Угарска, Шведска и Норвешка, Чехословачка, а у новије вријеме УАР (Египат и Сирија). Објективно говорећи, након тих искустава, а и шестогодишњег искуства СРЈ, тешко је замислити да Србија и Црна Гора, толико несразмјерне и по величини територије и по броју становништва (1:20), могу опстати као заједничка држава, поготово као равноправне републике. Због тога би имало основа да се веома озбиљно узме у обзир рјешење за које су се залагали црногорски званичници, а и неки српски политичари уочи I свјетског рата. То је фактички савез држава, тј. савез суверених држава Србије и Црне Горе, при чему би свака од њих задржала суверенитет и основна обиљежја суверене државе, а неке дјелатности би могле да буду заједничке. Добро рјешење овог питања на нивоу ове двије републике–државе могао би да има и те како утицаја на остале бивше југословенске републике.

